

CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NDE DİN EĞİTİMİ POLİTİKALARI

İbrahim TURAN*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 31 Mayıs 2019, **Kabul Tarihi:** 18 Eylül 2019, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2019, **Atf:** Turan, İbrahim. "Cumhuriyet Türkiye'sinde Din Eğitimi Politikaları". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/2 (Eylül 2019): 269-292.

<https://doi.org/10.33415/daad.486187>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 31 May 2019, **Accepted:** 18 September 2019, **Published:** 30 September 2019, **Cite as:** Turan, İbrahim. "Religious Education Policies in Republican Turkey". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 19/2 (September 2019): 269-292.

<https://doi.org/10.33415/daad.486187>

Öz

Cumhuriyet tarihi boyunca din-devlet ilişkileri genellikle sorunlu olmuştur. Devletin din algısı, meselenin politik boyutunun yanında din eğitimi ve öğretimi konusunu da etkileyen bir kapsama sahip olmuştur. Belirli dönemlerde doğrudan ya da dolaylı olarak dini dizayn etmek üzere yapılan müdahaleler, devletin din algısı ile toplumun dini algılama ve yaşama biçimlerinin farklılıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan, uygulanan politikalar toplum nezdinde genellikle karşı çıkılması gereken bir tehdit olarak algılanmıştır.

Cumhuriyet Türkiye'sinde uygulanan din politikalarının din eğitime yansımaları tüm siyasi iktidarların dini ve din eğitimi kendi siyasi ve ideolojik şartları çerçevesinde ele almanın ötesine geçemediğini göstermektedir. Bu durum bir sonucu olarak din eğitimi, siyasi çerçevede ele alınmıştır. Dolayısıyla doksan beş yıllık cumhuriyet tarihi boyunca devletin din eğitimi verip vermeyeceği tartışmalarından, din eğitiminin daha iyi nasıl verileceğine bir türlü odaklanılmamıştır.

Bu çalışmada, cumhuriyet tarihi boyunca siyasi erkin dine yaklaşımının din eğitimi üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Bu bağlamda çalışma üç başlık altında ele alınmaktadır. Birinci başlık altında cumhuriyet dönemi din politikalarının ta-

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, i.turan@omu.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0003-1659-9903>

rihsel seyrine yer verilmekte, ikinci başlık altında uygulanan politikalarının ortaya çıkardığı sorunlara değinilmekte, üçüncü başlık altında 2002 öncesi ve sonrası dönemde din politikalarının din eğitime etkisi tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din, Politika, Din Politikası, Din Eğitimi.

Religious Education Policies in Republican Turkey

Abstract

The relation of religion and state has generally become problematic during the Republican history. The impressions of the state about the religion, in addition to the political dimension of problem affect the religious education completely. In specific periods, direct or indirect involvements to design religion show the differentiation between the perception of the state about religion and the perception of the society or the life style of them. In this respect, applied politics in front of the society are perceived as a threat which has to be opposed generally.

The reflections of the applied religious politics to religious education in the Republican Turkey were always significant. All political powers did not transcend to use religion and religious education within the terms of their own political and ideological conditions. This condition naturally causes to handle religious education within the framework of politics. Therefore, during the 95 years of Republican Turkey because of the discussion on whether the state can give religious education or not, the question of how can we give better religious education cannot be discussed.

This article, deals with influences of attitude to religion of political power on religious education during the Republican history. In this context, the article is discussed within three titles. First title deals with historical process of religious politics in Republican period. Second title deals with the problems of applied politics. Third title deals with the effects of religious politics to religious education before and after 2002.

Keywords: Religion, Politics, Religious Politics, Religious Education.

Giriş

Kendinden daha üstün güçlü bir varlığa inanma ihtiyacı, insanda doğuştan gelen bir özelliktir. Bu ihtiyaç sağlıklı bir şekilde ve doğru kanallardan beslendiği sürece insan-insan ve insan-toplum ilişkilerinde önemli bir fonksiyon icra edebilir. Bireyin bu türden manevi ihtiyaçları meşru kurumlar ve doğru bilgi sağlayıcıları tarafından karşılanmadığında ise, din adına savrulmaların yaşanması olasıdır. Sağlıklı bir dini kimlik inşası, aynı zamanda din adına sağlıklı değerlendirmeler yapabilme kabiliyetine sahip olmayı gerekli kılmaktadır. Türkiye’de 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan darbe girişimi, siyasi, sosyal, ekonomik vb. boyutlarıyla tartışılıyor olmasına rağmen, FETÖ terör örgütünün taraftar toplamada en fazla yararlandığı alan olan din ve inancın sömürülmesi henüz yeterince

tartışılmış değildir. Meselenin arka planına nüfuz ederek toplumda bu kadar geniş bir kitleye ulaşmada din ve inancın nasıl sömürülebildiğinin iyi değerlendirilmesi ve bunun nedenleri üzerinde derinlikli analizlerin ortaya konulması, bu tür olayların önlenmesi adına önemlidir.

Cumhuriyet tarihi boyunca devletin dinle ilişkisi, dönemsel değişimlere sahne olmakla birlikte sağlıklı bir zeminde ele alınmaktan uzak kalmıştır. Dine yüklenen anlam, onun anlaşılma biçimi, siyasal ve toplumsal hayatta dinin konumlandırılmasını etkilemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, yönetici elitin dine yüklediği anlam ile “din” denilince halkın zihninde beliren anlam birbirinden farklı yorum ve değerlendirmeleri ortaya çıkarmıştır. Kurucu iradenin dine karşı tavrı, daha çok “batılı” bir mantıkla “modern” bir fikir yoğunluğuyla ve “çağdaş” bir düşünce biçimiyle şekillenmiştir. O nedenle din kimi zaman siyasal otoritenin meşruiyet aracı olmuş, kimi zaman geçmişe ait köhnemiş bir kültürel miras olarak telakki edilmiştir. Bu bağlamda din hürriyeti ise, dinin vicdanlara ve mabetlere sıkışması anlamından başka bir şey ifade etmez olmuştur. Tabiatıyla sosyal ve kültürel hayatın ayrılmaz parçası olan din (İslam) bu dar alana hapsolmayı kabullenmemiş, toplum eliyle bir direnç gösterme ve bir başkaldırı aracı olarak siyasal mücadele alanındaki yerini almıştır. Devletin okullardan din eğitimi ve öğretimini kaldırmasının yanında Tekke ve Zaviyeler Kanunu (1925) ile tekke ve dergahların da kapatılması, merdiven altı din eğitiminin önünü açarken, dini bilgidен yoksun kalan toplumun “din adına” bulduğu her bilgiyi din kabul etmesinin ve bunun pazarlamasını yapan yapı ve/veya grupların da popüler hale gelmesinin zeminini hazırlamıştır.

Bu bölümde, Cumhuriyet tarihi boyunca din-devlet ilişkileri ve din eğitimi politikalarının genel bir çerçevesi çizilmektedir. Bu bağlamda ilk olarak din politikalarının tarihsel seyrine yer verilirken, ikinci başlık altında bu politikalardan neşet eden belli başlı bazı sorunlara işaret edilmektedir.

I. Cumhuriyet Dönemi Din Politikalarının Tarihsel Seyri

19. yüzyılda ortaya çıkan modernizm ve onun tam merkezinde yer alan; dini, hukukun ve siyasetin etki alanından çıkararak ve hatta sosyal yaşamın dışına iten sekülerleşme fikri, 20. yüzyılın başlarına kadar etkisini büyük ölçüde hissettirmiş ve din-devlet ilişkilerinde belirleyici bir unsur olmuştur. Ancak dünyanın dört bir yanında

yükselen dini hareketler, modern dünyada dinin kaybolmadığını ortaya koymuş ve bu ilişkide yeni çekişme alanları oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren din-devlet ilişkilerinin belirlenmesinde de bu güç merkezlerinin çekişmesi açıkça görülmektedir. Bir yanda değişen dünya düzeninin Türkiye'ye yansımaları, diğer yanda iç dinamiklerin şekillendirdiği farklı siyasal hareket şekilleri, ülkede din-devlet ilişkilerinin belirleyici unsuru olmuştur. Cumhuriyetin kurucu kadroları yeni oluşturulmak istenen devletin temel niteliğini belirlerken bu çekim alanlarını da dikkate almak durumunda kalmışlardır. Bu nedenle laiklik algılamalarının bir sonucu olarak dinin konumlandırılması da dönemsel olarak değişikliğe uğramıştır. 1940'lı yıllarda laiklikten çok laisist politikalar, laiklik olarak sunulurken, 1950'li yıllarda da laiklik ilkesine dayanılarak dine ve dini olana daha fazla özgürlük tanınmıştır. Tüm bu gelişmeler laikliğe yüklenen anlamdaki dönemsel farklılığa işaret etmektedir.

272 | db

İslam konu edildiğinde batıdaki laiklik algılamalarının İslam için uygulanmasını istemek ya da buna mecbur etmeye yönelik çabalar zaman içinde din-devlet ilişkilerinde çatışmalı bir durumu gündeme getirirken, mevcut uygulamalar dine ve dindara karşı zaman içinde bir sorun olarak kendini göstermiştir. Doğal olarak bunun din eğitimine yansımaları da olmaktadır. Özellikle devlet okullarında okutulan din dersleri ile devlet aygıtı içinde konumlandırılan Diyanet İşleri Başkanlığının varlığı ve yürüttüğü din hizmetleri en güçlü tartışma alanları olarak karşımızda durmaktadır.

Türkiye'de din politikalarını ele alırken belirli bazı dönemler dönüm noktası kabul edilmektedir. Bu dönemlerin oluşturulması genelde siyasi iradenin dine yaklaşımından hareketle belirginlik kazanmaktadır. Çalışma kapsamında bu dönemler; 1923-1950, 1950-1980 ve 1980 sonrası dönem şeklinde ele alınacaktır.

A. 1923-1950 Arası Dönem

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Anayasası olan 1921 tarihli "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu"nun 1. maddesinde yer alan "*Hakimiyet bila kaydü şart milletindir*" ibaresi, aslında kurulan devletin temel niteliğinin ne olacağını ortaya koymakta idi. Ancak İslam gibi, siyasal anlayışı gereği devletle içi içe geçmiş bir olguyu bir anda devlet mekanizması içinden söküp atmak kolay bir durum değildi. Milli mücadelenin şiddetli yıllarında her ne kadar ifade edilmese de yeni

kurulan devletin kaynağını dinden almayacağı ilgili ibareden anlaşılmaktadır. Ancak o günkü şartlar çerçevesinde paradoksal bir şekilde, 1923 tarih ve 364 sayılı “Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun”un 2. maddesinde “Türkiye devletinin dini, dini İslam’dır” denilerek, dine de Anayasada belli bir yer tayin edilmiş ve muhafazakâr kanattan gelebilecek tepkiler önlenmeye çalışılmıştır.¹ Yalnız bu durum sadece gelebilecek tepkileri önleme çabası ile açıklanamaz. Bunun asıl nedeni, şartlar çerçevesinde dinin siyasal ve toplumsal alandaki güçlü rolünden de istifade edilmek istenmiş olmasıdır.²

Gerek 1921 Anayasası gerekse 1924 Anayasasında devletin ideolojik temelleri dikkate alındığında din-devlet arasındaki ilişkinin niteliğinde, Gözaydın’ın ifadesiyle, bir çelişki bulunmaktaydı. Bu çelişki; 1924 Anayasasının 2. maddesinde yine aynı şekilde “Türkiye devletinin dini, dini İslam’dır” ibaresi yer almasına ve 26. maddede ise, TBMM’nin şer’i kuralları uygulamakla yükümlü kılınmasına karşılık 1924 Anayasası’nın 3. maddesinde milletin egemenliğine atıf yapılırken 4. maddede TBMM’nin milletin yegâne temsilcisi olduğu ifadelerine yer verilmesiydi. Ancak bu durumun geçici olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 10 Nisan 1928 tarih ve 1222 sayılı Kanunla, devletin dininin İslam olduğu (2. madde) ve TBMM’nin şer’i kuralları uygulamakla yükümlü olduğu (26. madde) ibareleri kaldırılarak bu durumun geçici olduğu resmen teyit edilmiştir. Ayrıca, milletvekilleri ve Cumhurbaşkanı’nın dini yemin biçimleri de değiştirilmiştir.³ Aslında meseleye sadece bir çelişki olarak bakmaktan öte, devletin dinle ilişkilerini düzenleyen bir sistem değişikliğine yönelik geçiş süreci olarak bakmak belki daha doğru olacaktır.⁴

Türkiye’de, şartlar gereği 1937 yılına kadar ertelenen laiklik ilkesi, 1937 yılında Anayasada yapılan 3115 sayılı “Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun”la ana-

¹ İftar Gözaydın, *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti’nde Dinin Tanzimi*, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 19.

² Bkz. Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yay., İstanbul, 2010, s. 74.

³ Gözaydın, *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti’nde Dinin Tanzimi*, s. 21.

⁴ Nitekim Osmanlı devletinden bu yana din-devlet arasındaki ilişkilerde üç döneme işaret edilmektedir. Bunlardan birincisi, “dine bağlı devlet sistemi” (Osmanlı’nın kuruluşundan 1839 yılında Gülhane Hattı Hümayununun ilanına kadar geçen süre), ikincisi, “yarı dini devlet sistemi” (1839’dan 1924 yılında Şer’iye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılmasına kadar olan dönem) ve son olarak “devlet dini sistemi” (1924 yılında Şer’iye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılarak yerine Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kurulması ile Dinin devlet eliyle hizmet vermesi)’dir. Ali Fuad Başgil, *Din ve Laiklik*, 7. Baskı, Yağmur Yay., İstanbul 2003, s. 179.

yasal zemine oturtulmuştur. Laiklikle ilgili meclis görüşmeleri esnasında dönemin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya: “*Laiklikten maksadımız, dinin dünya işlerinde müessir olmamasıdır... Bizce laikliğin çerçevesi budur... biz diyoruz ki, dinler vicdanlarda kalsın, maddi hayat ve dünya işlerine karışmasın. Karıştırmıyoruz ve karıştırmayacağız.*”⁵ diyerek, aslında dönemin hükümetinin ve devletin dine ve din-devlet ilişkilerine yaklaşımını ortaya koymakta idi. Bu yaklaşım, 1930’lu yıllardan itibaren dinin toplumsal ve siyasal yaşamdaki yerinde de belirleyici olmuştur. Dinin ilgili alanlardaki fonksiyonları laiklik temelinde değerlendirilmiş; dinin toplumsal ve siyasal tezahürlerine bu bakış açısıyla tepki verilmiştir. Ancak bu dönem kolay bir şekilde atlatılamamış, devletle milleti karşı karşıya getiren bazı olumsuz olaylar yaşanmıştır. Nitekim laikliği algılama ve yorumlama biçimlerindeki değişimlerin bir sonucu olarak Diyanet İşleri Başkanlığı’nın faaliyetlerinden, okullarda verilen din derslerine kadar farklı alanlarda değişik uygulamalar ortaya konulmuştur. Bunun dışında tekke ve zaviyelerin kapatılması, din görevlilerinin ibadethaneler dışında dini kiske giymesinin yasaklanması ve hafta tatilinin pazar gününe alınması gibi bazı düzenlemeler de yine toplumu laikleştirme düşüncesinin diğer bazı işaretleri olarak sayılabilir.

274 | db

Yukarıda belirtilen gelişmeler, Türkiye’de din eğitimini de doğrudan etkilemiştir. Nitekim 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereğince Dârülfünûn’da bir ilahiyat fakültesi ile birlikte, kapatılan 479 medresenin yerine de 29 İmam-Hatip mektebi açılmıştır. Bu mektepler 5 yıl gibi bir kısa süre içinde (1929-1930 öğretim yılında) herhangi bir kapatma kararı olmaksızın, öğrenci yokluğundan dolayı kendiliğinden kapanmıştır. Aslında burada öğrenci yokluğunun bir bahane olduğu, bu okulların temel şu üç nedenden dolayı kapandığı ifade edilmektedir: 1- 15.12.1927 tarih ve 846 sayılı Danıştay kararı ile din görevliliği devlet memurluğu olmaktan çıkarılınca bu okul mezunlarına görev verilmemesi; 2- Devletin bu okullara ödenek ayırmaması ve doğrudan ya da dolaylı olarak kapanmaları için baskı yapması; 3- Bu okullarda görev yapan öğretmenlerin çeşitli nedenlerle görevden alınması.⁶ Darülfünun İlahiyat Fakültesi ise, 1932-1933 öğretim yılında kapanmıştır. Buna paralel olarak okullardaki din dersleri de, ülkede sadece Müslüman-

⁵ Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, V. Tertip, Cilt: 16 (1937), ss. 60-61.

⁶ Mustafa Öcal, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, Cilt: 7, Yıl: 1998, s. 243.

ların yaşamadığı gerekçesi ile 1927 yılından itibaren 1931 yılına kadar önce ortaokullardan sonra da ilkokullarla öğretmen okullarından tedrici olarak kaldırılmış⁷ ve Türkiye’de din eğitimi ve öğretimi konusu CHP’nin 1948 yılındaki 7. Kurultayına kadar bir daha açılmamak üzere kapanmıştır. Nedenlere bakıldığında, bunların din-devlet arasındaki gerilimli yapıdan bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir. Son tahlilde 1950’li yıllara kadar olan dönemde Türkiye’de din-devlet arasındaki ilişki, baskın laikleştirme politikaları sebebiyle oldukça gerilimli geçmiştir. Özellikle 1930’lu yıllar, toplumun dönüştürülmesi açısından laiklik anlayışının bir ideolojiye dönüşecek kadar öne çıktığı yıllar olarak kendini gösterirken, ideal anlamda dini özgürlüklerin garantisi olması gereken laiklik anlayışının paradoksal bir şekilde, siyasal ve toplumsal yaşamda dinin izlerini silmek için baskı aracı haline geldiği, dinin toplumsal hayatın dışında vicdanlara hapsedildiği ve bireyselleştirildiği bir dönem olmuştur.⁸

B. 1950-1980 Arası Dönem

1950’ye kadar din-devlet arasında yaşanan çatışma ve muhalefet, 1950 yılında Demokrat Parti (DP)’nin iktidara gelmesi ile farklı bir boyut kazanmıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye’de laiklik anlayışına dayalı vatandaşlık algısı kabuk değiştirmeye başlamıştır.⁹ Dinin toplumsal fonksiyonları konusunda CHP’ye nazaran daha liberal bir tavır takınan DP iktidarı o zamana kadar uygulanan mevcut düzenlemelerde, tabandan gelen talep, hatta baskıların da bir neticesi olarak bazı esneklikler yapmış ve din-devlet ilişkilerinde daha uzlaşmacı bir tutum sergilemiştir. Bunun ilk örnekleri olarak ezanın tekrar Arapça okunmaya başlanması, okullarda din derslerine yeniden yer verilmesi ve imam-hatip okullarının açılması sayılabilir.

⁷ Suat Cebeci, *Eğitim Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, Akçağ Yay., Ankara, 1996, s. 122; din eğitimi ve öğretiminde yaşanan olumsuz gelişmeler konusunda ayrıca bkz. Ahmet Koç, “Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 7, Yıl: 2000, ss. 277-334; 1924 yılından din derslerinin kaldırıldığı 1933 yılına kadar geçen sürede bu ders, 1924 yılında ilkokulların 3,4 ve 5. Sınıflarında sınıf öğretmenleri tarafından haftada birer saat; 1930 yılı programında ise, yalnızca 5. Sınıf öğrencilerine, velileri isterse, haftada yarım saat verilen bir ders haline gelmiştir. Bu yıldan sonraki programlarda da din dersi bulunmamaktadır. Bu konuda bkz. Ömer Okutan, “Din Eğitimi”, *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 1983, s. 417.

⁸ Geniş bilgi için bkz. Füsün Üstel, *Makbul Vatandaş’ın Peşinde: II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İstanbul: İletişim Yay., 2008.

⁹ Bayramali Nazıroğlu, *Vatandaşlık ve Din Eğitimi*, Açılım Kitap, İstanbul 2013, s. 134.

CHP ile DP arasındaki laiklik algılamalarındaki fark, DP'nin parti programında da kendini göstermiştir. Parti programında laiklikle ilgili olarak “partimiz laikliği, devletin siyasette din ile hiçbir ilgisinin bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması olarak anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı şeklinde yanlış tefsirini reddeder.”¹⁰ denilmektedir. 1937 yılında laiklikle ilgili meclis görüşmelerinde dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın laiklik tanımı ile DP'nin parti programındaki laiklik tanımı karşılaştırıldığında, iki partinin laiklik algılamaları arasındaki fark açıkça kendini göstermektedir.

27 Mayıs 1960 darbesinin ardından hazırlanan Anayasada, din-devlet ilişkileri ile ilgili olarak, din ve vicdan hürriyeti üzerinden bir tartışmaya gidilmiştir. Özellikle 1961 Anayasasının meclisteki genel görüşmeler sırasında, din ve vicdan özgürlüğünü düzenleyen 19. madde, laiklik ve din-devlet ilişkileri açısından yoğun tartışmalara sahne olmuştur. Bu tartışmalarda muhafazakâr kesim, dini inanç özgürlüğünün tam olarak teminat altına alınması gerektiğini, bunun için de devletin dine müdahale değil yardım etmesini ve dini eğitimin verilebilmesi için kurumsallaşmaya gidilmesini isterken, laik kesim, laik bir devletin dinler karşısında tarafsız olması gerektiğini, devletin din işlerinde taraf olamayacağını savunmuştur.¹¹ Dolayısıyla laiklik algılamalarındaki farklılaşma, din eğitimi uygulamalarına da yansımıştır.

1970'lerin başından itibaren Türkiye'de din-devlet arasındaki ilişkilerde daha özgürlükçü bir yaklaşımın benimsenmesi, siyasette de dini değerleri önceleyen muhafazakâr yönelimli siyasi partilerin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde özellikle Milli Nizam Partisi (MNP) ve ardından Milli Selamet Partisi (MSP) çizgisi öne çıkmaktadır. MSP'nin 1973 seçimlerinde % 11,8 oranında oy alarak çeşitli hükümetlerde koalisyon ortağı olması, aslında İslam'ın siyasal bir ideoloji olarak laik ideolojik sistem içerisinde kendisine bir meşruiyet zemini aradığının kanıtı sayılabilir.¹² Türkiye'de de ortaya çıkan, özellikle 1970'lerin ikinci yarısından itibaren siyasi partiler üzerinden tabana doğru yayılan ve 12 Eylül askeri müdahalesinin de gerekçeleri arasında gösterilen “*radikal İslamcı kesimin laik-*

¹⁰ M. Emin Köktaş, *Din ve Siyaset: Siyasal Davranış ve Dindarlık*, Vadi yay., Ankara, 1997, s. 192.

¹¹ Tartışmalar için bkz. *Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi*, cilt:3, 1961, ss. 111-159.

¹² Köktaş, *Din ve Siyaset: Siyasal Davranış ve Dindarlık*, s. 199.

lik karşıtı tutumları"¹³ din-devlet arasında yaşanan ideolojik krizin de göstergesi olmuştur.

C. 1980 Sonrası Dönem

12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından kurulan Bülent Ulusu hükümetinin programında Cumhuriyetin temel niteliklerinden laiklik prensibinin ihlal edilerek, şariat düzenini getirmeye yönelik girişimlere yeltenildiği ifade edilmiştir.¹⁴ Bu, bir taraftan dinin siyasi partiler veya dini gruplar üzerinden devletin ideolojik yapısına müdahale etmek gibi bir isteği olduğu şeklinde algılanırken diğer taraftan da devletin dini kendi mecrasında akmaya zorladığını göstermektedir. Dolayısıyla din-devlet arasındaki ilişkinin Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren belirli bir çerçeveye oturtulamamış olmasından kaynaklanan sorunlar, dini, devlet düzeni içerisinde daima bir tehdit unsuru olarak algılamaya ve onu sürekli kontrol altında tutma eğilimine dönüşmüştür. Belki de 1982 Anayasasında din konusunun daha pozitif bir şekilde ele alınması, gerek kurumsal olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın konumlandırılması, gerekse örgün eğitim içerisinde din derslerinin zorunlu oluşu bu kontrol etme isteğinin bir sonucudur. Anayasanın 136. Maddesinde yer verilen Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili, 1961 Anayasasından farklı olarak "laiklik ilkesi doğrultusunda" görevlerini yerine getireceği vurgulanırken, aynı Anayasanın 24. Maddesinde (4. Paragraf) din derslerinin zorunlu dersler arasında yer alması, başta laiklik olmak üzere din-devlet arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi açısından ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Aynı eleştiriler günümüzde de devam etmektedir.

1980 sonrası dönemde din-devlet arasındaki ilişki, toplumsal ve siyasal yaşam içinde dine daha fazla özgürlük alanı tanıyan bir yaklaşımı benimserken, aslında bunun devletin dini kontrol altında tutma isteği ve yasadışı dini hareketleri engelleme düşüncesinden kaynaklandığı da söylenebilir. Bu dönemde devlet, kurumlar aracılığı ile dini kullanarak kendi güvenliğini sağlamaya çalışırken, din de mevcut konumundan hareketle belirli bir toplumsal role ve kimliğe bürünmüştür. Ancak 1990'ların ikinci yarısından itibaren yaşa-

¹³ "Milli Selamet Partisi (MSP)'nin 6 Eylül 1980'de Konya'da düzenlediği mitingde teokratik düzene dönüş için bir tavır sergilendiği 7 Eylül 1980 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde Işık Kansu imzalı haberde yer almıştır. Gözaydın, *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, s. 45.

¹⁴ Gözaydın, *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, s. 45.

nan siyasi gelişmeler, din-devlet arasındaki başka gerilim noktalarını ortaya çıkarmıştır. Başta 28 Şubat süreci olmak üzere kamusal alan tartışmaları, “irtica ile mücadele” vb konular, din-devlet arasındaki gerilimli alanlar olarak belirmiştir. Bu gerilimin tezahürlerinden birisi olarak 8 yıllık kesintisiz eğitimle imam-hatip liselerinin orta kısımlarının kapatılması bu şekilde okunabilir.

Tüm bu gelişmelerden anlaşılacağı üzere, laik devlet anlayışının bir tür kaçınma refleksiyle özgürlük ve güvenlik arasındaki dengeyi korumak için dini ve/veya dini olanı siyasetin dışında tutmak istemesi, laik devletin güvenliği ve devamlılığı açısından mutlak telakki edilmiştir. Dolayısıyla bu durum, din-devlet arasındaki ilişkilerde normal olmayan bir sürecin yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Cumhuriyetin kurucu kadroları dini her ne kadar siyaset ve hatta toplum dışında tutmaya çalışmış iseler de bunda pek başarılı olamamışlardır. Özellikle kırsal kesimde dinin sadece bir inançtan öte toplumsal pratiği olan özellikler de taşıması, onun gerek siyasetten gerekse toplumsal yaşamdan tam olarak dışlanmasının önüne geçmiştir.

II. Din Politikalarının Yeni Toplum Modelinde Ortaya Çıkardığı Sorunlar

A. Toplumsal Hayatta Dinin Etki Alanının Sınırlanması: Bir Meşruiyet Sorgulaması

Tekkeler Osmanlı toplumunun sosyal ve kültürel kodlarının muhafazası ve sosyal dayanışmanın devamlılığı adına önemli işlevler üstlenmiştir. Kapatılmalarından önceki dönemde her ne kadar bazı sorunları bünyesinde barındırsa da bir sosyal kurum olarak varlıkları önemli idi. Bu süreçte her türlü dini kurum ve işleyişe geçmişin köhnemiş kalıntıları olarak bakarak yasaklanması, tekkelerin bir anda illegal kurumlar haline gelmelerine neden olmuştur. Ancak tekkelere giden ve tarikat mensubiyetini devam ettirenler buralarla irtibatını koparmamıştır. Uygulamanın pratikteki karşılığı, bu kurumların devletin denetim ve gözetiminden uzak illegal görünümüne merkezler haline gelmesi olmuştur. İlerleyen süreçlerde toplumun dini ihtiyaçlarının devlet tarafından yeterince karşılanmaması, bu kurumların ortadan kalkması bir yana varlığını daha da pekiştirmiştir. Zira toplum, ilgili dönemde din adına, bulduğu her şeye sarılmış ve dini kimliğini bu şekilde korumaya çalışmıştır. 1925 yılında çıkarılan bir kanunla yasaklanan tekkeler 2017 yılına gelin-

diğinde farklı isimlendirmelerle halen varlığını sürdürmektedir. O halde burada sorgulanması gereken şey, çıkarılan kanunun uygulamadaki eksiklikleri değil, toplumun dini ve kültürel kodları ile ne kadar uyumlu olduğudur.

Dönemin kurucu kadroları Türk inkılabını gerçekleştirmek için dinin toplumsal ve kültürel ayaklarının kontrol altına alınması ve gerektiğinde dinin nüfuzundan faydalanmak adına Diyanet İşleri Reisliğini kurarken, ona sınırlı bir alan tayin etmişlerdir.¹⁵ Burada şu soru akla gelmektedir: Modern bir devlet kurmak için eğer din bir engel teşkil ediyorsa o halde neden yasaklanmadı? Kanaatimizce iki önemli nedenden dolayı dinin yasaklanması yerine reforme edilmesi gündeme gelmiştir. Bunlardan birincisi, toplum içinde dinin köklü bir yere sahip olması ve halk nezdinde önemli bir değer ifade etmesi, yani dini söküp atmanın zorluğu; ikincisi de politik alanda dinin meşrulaştırıcı gücünden istifade edilmek istenmesi.¹⁶ Cumhuriyetin kurucu ideolojisinin merkezini, dini bir toplumdaki seküler bir topluma geçiş oluşturmaktadır. Bu geçiş sürecinde Cumhuriyet, din-devlet ayırımına ciddi bir vurgu yaptığı halde din alanını boş bırakmamıştır. Bu nedenle devletle din arasındaki gerilimli ilişki cumhuriyet tarihi boyunca devam etmiştir.

Din-devlet arasındaki sorgulamada şüphesiz en önemli kurumlardan birisi, yukarıda zikredilen Diyanet İşleri Başkanlığı olmuştur. Türkiye'nin kendine özgü laiklik tasavvuru, devletin dini hayattan elini çekmemesi gibi bir sonucu doğururken, Diyanet İşleri Başkanlığı'na da kendine özgü bir işleyiş bahşetmiştir. Reform sürecinin arka planındaki fikri yapı pragmatist bir din arayışından vazgeçmemiş, Diyanet üzerinden bu hedefini gerçekleştirme amacını daima canlı tutmuştur. Bu bağlamda Diyanet'e yüklenen misyon da toplumun dini ihtiyaçlarını ve eğitimini karşılamak yerine daha çok devletin tayin ettiği sınırlar çerçevesinde yine devletin dini alandaki taleplerini karşılayan ideolojik bir aygıt dönüşmüştür.¹⁷ Bir yandan tekke ve zaviyelerin kapatılması ile birlikte halkın dini bilgi kaynakları daraltılırken din işleri ile ilgilenmek üzere devlete bağlı bir kurumun ihdas edilmesi ve onun tayin ettiği sınırlar çerçevesinde dini hizmetlerin karşılanması, bir nevi halkı devletin çizdiği sınırlar

¹⁵ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010, s. 104.

¹⁶ Krş. Yasin Aktay, "Cumhuriyet Döneminde Din Politikaları ve Din İstismarı", *İslâmiyat*, Cilt: III, No: 3, Yıl: 2000, s. 43.

¹⁷ Bkz. Aktay, "Cumhuriyet Döneminde Din Politikaları ve Din İstismarı".

içinde dini ihtiyaçlarının karşılanması gibi bir durumla karşı karşıya bırakmıştır. Bu sınırlar aynı zamanda Sünni bir çizgide seyrederken diğer inanç gruplarını dairenin dışına itmiş, devlet nezdinde kabul görmeyen inanç grupları büyük bir hayal kırıklığı yaşarken kendi dinsel ihtiyaçlarını karşılamak için devlet nazarında “illegal” görülen yollara tevessül etmişlerdir. Bu da doğal olarak devletin din politikalarını tartışmalı kılarken, Diyanet İşleri Başkanlığını bugünlere uzanan tartışmaların odağına yerleştirmiştir.

B. Dinde Reform

Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının modernleşme çabalarında, dinin gücünden faydalanma isteği, onun modernize edilerek çağa uygun hale getirilmesi fikrinin öne çıkmasına yol açmıştır. Devletin dininin “İslam” olduğu ibarenin anayasadan çıkarılması, devletin siyasal alanda dinin rolünün kısıtlanmasının yanında toplumsal ve kültürel alanda dinin etkin bir role sahip olması, çağdaşlaşma/batılılaşma/modernleşme süreçlerine ivme kazandırılmasının önündeki en büyük engel olarak görülmüştür. Dolayısıyla dinin bu etki alanının azaltılması ve/veya kırılması için din adamlarının gücünden faydalanılması, dönemin şartları içerisinde yerinde bir davranış olacaktır. Daha 1925 yılı sonbaharında “ibadetlerin zamana uydurulması” isteği ortaya atılmıştı.¹⁸ Yine 1925 yılında Tekke ve Zaviyelerin kapatılması, esasında dinin siyasal alandan dışlanmasının yanında toplumsal ve kültürel hayattan da koparılmasının alt yapısını oluşturmaktaydı. Böyle bir süreçte Darülfünun İlahiyat Fakültesi hocalarından oluşan bir grubun dinde reform adı altında bir çalışma başlatmaları da dikkat çekicidir. İlahiyat fakültesi uzmanlar komisyonunun hazırladığı *reform programı* 20 Haziran 1928 tarihli Vakit Gazetesinde yayımlandı. Buna göre, devletin demokrasi alanında ortaya koyduğu Türk İnkılabı bütün sosyal müesseseleri kapsamaktaydı. Din de ictimai bir müessese olduğuna göre onda bir reform yapılması lazım geliyordu. Bu düşünceden hareketle reformların şu dört alanda yapılması planlanıyordu:¹⁹

İbadetin Şeklinde Reform: Mabetlerin ziyaret ve ibadete uygun, temiz ve sıhhi bir ortam haline getirilmesi önemlidir. Bu nedenle mabetlere sıralar ve elbiselikler konulmalı, ayrıca temiz ayakkabı-

¹⁸ Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, Çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yay., Ankara 1972, s. 40.

¹⁹ Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, ss. 40-41.

larla girilerek dini ıslahatın ibadete ait olan sıhhi şartları yerine getirilmelidir.

İbadetin Dilinde Reform: İbadet dili Türkçe olmalıdır. Tüm ibadet, dua ve hutbelerin dili Türkçe olmalıdır.

İbadetin Sıfatında Reform: Mabetlerde ibadetlerin daha bedii ve ruhani bir şekilde yerine getirilebilmesi için sesi güzel ve makamlı, düzgün okuyabilen müezzinler ve imamlar yetiştirmek lazımdır. Bunun yanında mabetlerde musiki aletlerine ve ilahi mahiyetinde asri ve enstrümantal musikiye ihtiyaç vardır.

İbadetin Fikriyatında Reform: Hutbelerin matbu şekilleri yeterli değildir. İlahiyat fakültesinde yeterli miktarda hatip yetişinceye kadar bunu en iyi şekilde ifa edecek olan kimseler de hariçte bulunan din mütefekkirleri ve din filozoflarıdır.

Yukarıda ifade edilen reform paketi basına yansırken toplumdaki ciddi tepkilere neden olması üzerine plan rafa kaldırılmıştır. Komisyon başkanı Fuat Köprülü basın toplantısında, reformun amacını “hayatın öteki alanlarında yer alan aktif gelişme sürecine dini de uydurmak” şeklinde ifade ederken, toplumda meydana gelen tepkinin, hükümeti bu planı inkara ve komisyonu dağıtmaya mecbur kıldığını belirtmiştir.²⁰

İbadetlere ilişkin reform çabaları her ne kadar uygulama alanı ve imkânı bulamamış ise de, Türkçe ezan, 1932-1950 yılları arasında 18 yıl boyunca uygulanmıştır. 3 Şubat 1932 tarihinde Ayasofya Camiinde teravih namazı sonrasında okunmaya başlanan Türkçe ezan, 1950 yılına kadar devam etmiştir. 1941 yılında çıkarılan bir kanunla Arapça ezan okuyanlara 3 ay hapis cezası verilmesi kararlaştırılmış, hatta 1947 yılında Arapça ezan okuduğu gerekçesiyle 29 kişi tutuklanmıştır.²¹

Yeni Türkiye'nin modernleştirilme projesinin sosyal yaşamla ilgili kısmında dinin de modernleştirilmesi gerektiği fikri kısmi uygulama alanı bulmuş ise de toplum tabanında ciddi tepkilere neden olmuş, bu nedenle kalıcı olamamıştır.

²⁰ Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, s. 42.

²¹ Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, s. 46.

C. Din Eğitiminde Palyatif Çözüm Arayışları

Din eğitimi konusu, Cumhuriyet döneminin en çetrefilli konularından birisi olarak bugünlere kadar gelmiştir. Bu sorun alanı, Batılı ülkelerde nispeten çağın ve toplumun ihtiyaç ve beklentilerine uygun olarak karşılanırken Türkiye’de geçmişten beri laiklik ekseninde ve ideolojik bir zeminde tartışılmıştır. Bu bağlamda laik bir ülkede devletin din eğitimi verip veremeyeceği, tartışmaların odak noktasını oluşturmuştur. 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu çerçevesinde medreselerin kapanması/kapatılması ve yerine İmam-Hatip mekteplerinin ve Darülfünun’da bir ilahiyat fakültesinin kurulması, ilk etapta devletin din eğitimini resmi öğretim kurumları vasıtasıyla vereceği intibayı uyandırsa da kısa bir süre içinde önce ilk ve ortaöğretim kurumlarından din derslerinin kaldırılması ardından önce İmam-Hatip mekteplerinin daha sonra da ilahiyat fakültesinin kapatılması, devletin resmi okullarında din derslerine karşı tavrını ortaya koymuştur. 1933 yılına gelindiğinde Türkiye’de her derecedeki eğitim kurumlarından din dersi kaldırılmış bulunmaktadır. 1949 yılında ilkokulların 4. ve 5. Sınıflarına isteğe bağlı din dersleri konulana kadar ülke din eğitiminden yoksun bırakılmıştır. 1924 yılından 1949 yılına kadar sistematik olarak önce Tevhid-i Tedrisat Kanununun çıkarılması (1924), ardından Tekke ve Zaviyeler Kanunu (1925), Anayasadan “devletin dini islamdır” ibaresinin kaldırılması (1928) ve laiklik ilkesinin anayasada yer alması (1937) vb. uygulamalar, devleti modernleştirme çabalarından ziyade sekülerleştirme çabaları olarak değerlendirilebilir. Modernleşme çabalarının önünde dinin bir engel kabul edilmesi, din eğitimi uygulamaları ile doğrudan ilgili görünmektedir. Tekke ve zaviyelerin kapatılması, din eğitiminin kaldırılması ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hizmet üretme kabiliyetinin kısıtlı bir alana hapsedilmesi, toplumu dinsel gelenek ve kültürel köklerinden uzaklaştırmaya matuf uygulamalar olarak değerlendirilmekle birlikte pratikte bir karşılık bulabilmiş görünmemektedir. Zira toplum dini değerlerini korumak ve ritüellerini yerine getirmek için gösterdiği çaba bazen sağlıklı olmayan din uygulamalarının da ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1949 yılından itibaren, (özellikle 1951 ve sonrası) ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyinde dini kurumların açılması toplumun din adamı ihtiyacını karşılama konusunda belirli bir mesafe alınması adına önemlidir ancak laik bir ülkede devletin din eğitimi verip veremeyeceğine yönelik tartışmalar halen devam etmektedir. Bunun da en temeldeki nedeni laiklik algılamalarından kaynaklanmaktadır. Tür-

kiye'nin kendine özgü ürettiği laiklik batıdaki laiklik uygulamalarından daha farklı bir görünüm arz etmektedir.

III. Din Politikalarının Din Eğitime Etkisi

A. 2002 Öncesi Dönem

Çalışmanın birinci kısmında da değinildiği üzere, Cumhuriyet tarihi boyunca din eğitimi ve öğretimi konusu bir yönüyle siyaset ve ideoloji üzerinden şekillenmiş, toplumsal talepler gerektiği ölçüde dikkate alınmamıştır. Hatta toplumun din eğitimi ve öğretimi konusundaki talepleri ile birlikte temel hak ve özgürlük alanı olarak din özgürlüğü açısından da sorunlu dönemlere fazlasıyla rastlanmaktadır. Özellikle 1980 sonrası dönemde siyasal İslami hareketlerdeki artışla birlikte kamusal alanda İslami sembollerin kullanılması bir ideolojik tasarım olarak görülerek yasaklanmıştır. Bu bağlamda pek çok genç insan, eğitim gibi temel özgürlüklerinden mahrum bırakılmıştır. Bunun yanında 16.08.1997 tarih ve 4306 sayılı kanunla çıkarılan sekiz yıllık kesintisiz eğitimle de başta İmam-Hatip Liselerinin orta kısımları olmak üzere Kur'an kurslarında okumak isteyen çocukların da önüne engel konulmuştur.

db | 283

Din eğitimi konusundaki bu yaklaşım Cumhuriyet tarihi boyunca din-devlet arasındaki uzlaşmaz tavrın bir sonucu gibi gözükse de esasında çarpık laiklik algısı ve Atatürkçülük adına uygulanagelen Kemalizm ideolojisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Devletin karar alıcıları aslında din ve eğitim üzerinden yeni bir nesil, saf bir toplum oluşturacağı yanılgısından kurtulamamıştır. Dolayısıyla din ve onun eğitimi konusu farklı kesimlerde deyim yerindeyse "safları sıklaştırma" konusunda temel bir politik malzeme olarak kullanılmıştır. 1924'te ilkokullara Kur'an-ı Kerim ve din dersleri konulurken 1930'lu yıllardan itibaren din derslerinin okullardan kaldırılmasının, 1924 yılında açılan Darülfünun İlahiyat Fakültesinin 1933 yılında kapatılmasının ve 1949 yılında ilkokulların 4. ve 5. Sınıflarına yeniden isteğe bağlı din derslerinin getirilmesinin, 1982 yılından itibaren bugün de halen devam eden zorunlu din derslerinin konulması bu politikanın önemli örnekleridir. Hatta öyle ki, 1982 Anayasası mucibince din dersleri ilk ve ortaöğretimde zorunlu dersler arasında yer almasına rağmen, 1949'da başladığı şekliyle, yani ilkokulların 4. Sınıfından itibaren verilmektedir. Ancak bu henüz bir tartışma konusu dahi yapılmamaktadır. Burada üzerinde durulması gereken konu toplumsal taleplerle birlikte ideolojik kaygıların eğitim sistemindeki gerçekliklerin önüne geçmesidir.

Cumhuriyet tarihi boyunca din dersleri ve din konusunda ortaya konulan politikalar, toplumun talepleri ve reel gerçekliklerden çoğu zaman uzak kalmış, siyasi ve ideolojik popülizme kurban edilmiştir. Bu süreçte kimi zaman din devletten ama çoğu zaman da devlet dinden çıkar sağlama derdine düşmüştür.²² Ayrıca yeni kurulan genç Cumhuriyetin yönünü daha laik (!) bir politikadan yana kullanması ilerleyen yıllarda laisizme doğru bir evrilmeyi beraberinde getirmiş din konusundaki bazı hassasiyetler dine düşmanlığa kadar varmıştır. Bu nedenle de din eğitimi konusu bir yandan dine dönüşe ve dolayısıyla gericiliğe kapı aralayacağı endişesiyle uzak durulması ve hatta yasaklanması gereken bir konu olarak algılanırken, diğer yandan toplumsal dönüşüm ve Batılılaşma süreçlerinde değişimin bir bileşeni kabul edilmiştir.

B. 2002 Sonrası Dönem

2002 yılı Türkiye’de siyasi tarih açısından önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Kendini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan bir partinin % 34 oy alarak, yeni bir anlayışla toplumun tüm kesimlerini kucaklayan bir anlayışla tek başına iktidara gelmesi, toplumun farklı kesimlerinde büyük bir heyecanın oluşmasına neden olmuştur. İlk günden itibaren iktidarın önünde duran önemli sorunlardan birisi başörtüsü konusunun çözümü iken diğeri İmam-Hatip liseleri ve ilahiyat fakültelerinin önünün açılması, yani katsayı probleminin çözülmesi olmuştur. Ancak ekonomi, sağlık vb. temel alanlarda hızlı bir ivme kat edilmesine rağmen eğitim ve kültür konusunda aynı başarı sağlanamamıştır. Burada bürokratik oligarşi bir kenara bırakılırsa, olumsuzluğun temel nedenlerinden birisi, yukarıda da izah edildiği üzere, seküler laik kesimin din ve din eğitimi konusundaki önyargılı ve çoğu zaman temelsiz ideolojik kaygıları iken, diğeri de hükümet açısından uzun vadeli ve tutarlı bir politikanın yokluğudur. Burada esas olarak Ak Parti iktidarında sorunların çözümü konusunda ortaya konulan yaklaşımlara bakmak daha yerinde olacaktır.

Ak Parti’nin 2002 yılındaki seçim beyannamesine bakıldığında burada temel özgürlüklerle ilgili olarak politikaların merkezine insanın konulduğu ve din, dil, mezhep ve etnik ayrımcılık gibi tartışmalı uygulamaların temelinde temel özgürlüklerle ilgili eksiklik-

²² Geniş bilgi için bkz. Bayramali Nazıroğlu, “Din ile Devlet Arasında Simbiyotik Bir İlişki: Türkiye’de Zorunlu Din Derslerinde Siyasal Toplumsallaşma”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 9, Sayı: 1, Haziran 2016, ss. 191-214.

lerin bulunduğu, insan haklarına dayanan devlet anlayışının yerleşmesiyle bunların sona ereceği ifade edilmiştir.²³ Buna rağmen vaat edilen bu temel hak ve özgürlüklerin uygulamaya geçirilmesi ancak 2010 yılında başlayabilmiştir. Üniversiteye giriş sınavında meslek liseleri ile genel liseler arasında katsayı engelinin kaldırılması ise 2012 yılında gerçekleşmiştir. İmam-hatip liselerinin orta kısımlarının yeniden açılması konusu ise 2012 yılında çıkarılan 30.03.2012 tarih ve 6287 sayılı *İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* ile gerçekleştirilmiştir. İlgili kanunun 9. Maddesinde “ilköğretim kurumları dört yıl süreli ve zorunlu ilkokullar ile dört yıl süreli, zorunlu ve farklı programlar arasında tercihe imkân veren ortaokullar ile imam-hatip ortaokullarından oluşmaktadır” denilerek imam-hatip ortaokullarının açılması karara bağlanmıştır. Ayrıca Kur’an-ı Kerim, Temel Dini Bilgiler ve Hz. Peygamberimizin Hayatı dersleri de seçimlik dersler olarak kanunda yer almıştır.²⁴ Vazgeçilmez bir hak olarak eğitim-öğretim konusu için 2012 yılı bir milat kabul edilebilirken, kamu kurumlarında çalışanların başörtüsü ile çalışmasına izin verilmesi 08.10.2013 tarihinde çıkarılan yönetmelik²⁵ ile gerçekleşebilmiştir. Böylelikle temel hak ve özgürlükler konusunda geç de olsa önemli mesafe alınmıştır.

2002 öncesi dönem açısından düşünüldüğünde, Türkiye’de imam-hatip liseleri 1997 yılında en yüksek sayıya ve görece bir başarı oranına ulaşırken, aynı tarihte çıkarılan 16.08.1997 tarih ve 4306 sayılı *İlköğretim ve Eğitim Kanunu*²⁶ (sekiz yıllık kesintisiz eğitimi yasası) ile bir anda sayıları ve buna paralel olarak da başarıları itibariyle dramatik bir biçimde düşüşe geçmiştir. Buna karşılık 2012 yılında çıkarılan 4+4+4 eğitim yasasıyla birlikte hızlı bir artış göstermeye başlamıştır. 2017 yılı itibariyle 2777 İmam-Hatip ortaokulunda toplam 657 bin 20 öğrenci bulunurken, 1408 İmam-Hatip Lisesinde 517 bin 81 öğrenci eğitime devam etmektedir.²⁷ Bu okul-

²³ Ak Parti Seçim Beyanamesi 2002, s. 18. https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DİJİTAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SİYASİ%20PARTİ%20YAYINLARI/200304063%20AK%20PARTİ%20SE-CIM%20BEYANNAMESİ%202002/200304063%20AK%20PARTİ%20SECİM%20BEYANNAMESİ%202002%200000_0000.pdf (16.08.2017).

²⁴ 6287 Sayılı Kanun için bkz. 11.04.2012 tarih ve 28261 sayılı Resmi Gazete.

²⁵ Bkz. 08.10.2013 tarih ve 28789 sayılı Resmi Gazete.

²⁶ 4306 Sayılı Kanun için bkz. 18.08.1997 tarih ve 23084 sayılı Resmi Gazete.

²⁷ Bkz. MEB, *Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim, 2016-17*, MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2017, s. 48, 65.

ların başarı durumuna bakıldığında, genel olarak başarının düşük olduğu görülmektedir. Örneğin 2016 yılı ÖSYS sonuçlarına göre son sınıfta okuyan 97 bin 893 adaydan sadece 18 bin 844'ü bir lisans programına yerleşmiştir. Toplamda ise, 174 bin 791 aday sınava başvurmuş ve 31 bin 342 aday bir lisans programına yerleşebilmiştir.²⁸ 2017 yılında ise, sınava giren 222 bin 925 İmam Hatip Lisesi mezunundan sadece 40 bini lisans tercihlerine yerleşebilmiştir. Anadolu liselerinden mezun 396 bin adaydan 138 bini ve fen liselerinden mezun olan 22 bin adaydan 12 bini bir lisans programına yerleşmeyi başarmıştır.²⁹ Diğer ortaöğretim kurumlarıyla bir kıyaslama yapıldığında, İmam Hatip Lisesi mezunlarının başarı düzeyinin düşük olduğu göze çarpmaktadır. Bu haliyle imam hatip liselerinin nicelik olarak artışından ziyade niteliğinin artırılmasının zarureti ortadadır. Ancak burada sadece öğrencinin akademik becerisinin zayıf olduğu gibi bir yanılgıya da düşmemek gerekir. Bunun yanında öğretmen niteliği ve diğer ortaöğretim kurumlarına göre ders programlarındaki yoğunluğun da dikkatle takip edilmesi önemlidir. Özellikle öğretmen yetiştiren bir kurum olarak ilahiyat fakültelerinin hem sayı hem de öğrenci olarak hızla artması, kaliteyi düşüren bir husus olmakla birlikte buradan yetişecek niteliksiz öğretmenlerin eğitimdeki kaliteyi de aşağı çekmesi kaçınılmaz olacaktır. Nitekim ülkemizde Yükseköğretim Kurumu verilerine göre, 2019 yılı itibariyle öğrenci alan 88 fakültede 112 bin 608 öğrenci öğrenim görmektedir.³⁰

286 | db

Konuya yaygın din eğitimi açısından bakıldığında da benzer bir artışın olduğu görülmektedir. Zira 1997 yılında çıkarılan kesintisiz sekiz yıllık eğitim, Kur'an kurslarına devam eden öğrenci sayılarında dramatik bir düşüş meydana getirmiş iken 2012 yılında çıkarılan 4+4+4 eğitim yasasıyla birlikte bu kısıtlama ortadan kaldırılmıştır. Tabiatıyla bu durum Kur'an kurslarına devam eden öğrenci sayılarında da bir artışı beraberinde getirmiştir. Ancak ifade etmek gerekir ki bu kurslara devam eden öğrenci sayılarındaki artışı sadece

²⁸ Bkz. MEB, *Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim, 2016-17*, MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2017, s. 16.

²⁹ "LYS Sonuçları Açıklandı: 5 İmam Hatipliden 1'i Üniversiteye Yerleşebildi", <https://www.cnnturk.com/turkiye/lys-sonuclari-aciklandi-5-imam-hatipliden-1i-universiteye-yerlesebildi?page=1> (16.08.2017).

³⁰ "2018-2019 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri", <https://istatistik.yok.gov.tr/> (11.06.2019); Ayrıca öğrenci sayılarının cinsiyete göre dağılımı konusunda bkz. Ayşe Zişan Furat, "Yüksek Din Eğitimi ve İstihdam İlişkisinde Cinsiyet Oranlarının Değişimi", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 26, yıl: 2012, ss. 173-196.

eğitim yasasına bağlamak doğru değildir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın uyguladığı, özellikle çalışan kesime yönelik alternatif eğitim olanakları da kurslara devam eden öğrenci sayılarında artış meydana getirmiştir. Örneğin 2000 yılında açık bulunan 3119 kursta 102 bin 861 öğrenci bulunurken³¹ 2016 yılı sonu itibarıyla bu rakam 15 bin 742 kursta toplam 1 milyon 149 bin 62 öğrenci olarak gerçekleşmiştir.³²

Gerek örgün gerekse yaygın din eğitimindeki bu gelişmelerin bir değerlendirmesi yapıldığında, şüphesiz bu artışta eğitim yasalarındaki değişimle birlikte siyasi iktidarın bu kurumlara gösterdiği ilgi ve alaka da toplumun gösterdiği ilginin artmasında etkili olduğu düşünülebilir. Bu durum, iktidarın toplumun ihtiyaçlarını ve taleplerini karşıladığı ölçüde toplum tarafından teveccühle karşılandığı gerçeğini ortaya koyarken, diğer taraftan dolaylı olarak iktidarın dine ve din eğitimine yaklaşımı ile toplumun bu okullara gösterdiği ilgi arasında dolaylı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

IV. Sonuç ve Değerlendirme

Cumhuriyet tarihi boyunca din-devlet ilişkilerinin sağlıklı bir zeminde ele alınamaması din politikaları ve buna bağlı olarak din eğitimi açısından sürekli bir meşruiyet tartışmasını gündeme getirmiştir. 1930'lu yıllardan itibaren dini hayata farklı gerekçelerle müdahale edilmesi ve dinde reform denemeleriyle dinin yeniden tanzimine yönelik girişimler, muhafazakâr dindar kesim tarafından kabul edilmemiş, hatta çoğu zaman tepki ile karşılanmıştır. Bu bağlamda devletin okullarda verdiği din dersleri de dahil olmak üzere, devlet eliyle din adına yapılan birçok uygulamaya şüphe ile yaklaşmıştır. Bunun neticesinde toplum kendi inanç ve düşüncesini yaşa(t)mak üzere farklı alternatif arayışlarına girerken, devlet nazarında illegal olarak görülen cemaat ve tarikat yapılanmalarına kendini açık hale getirmiştir.

Türkiye'de 15 Temmuz'un yaşanmasına zemin hazırlayan temel etkenlerden birisi, şüphesiz laiklik algılamalarındaki belirsizlikler ve/veya çarpıklıklardır. Bazı laik/seküler çevrelerde dile getirildiği üzere, yaşanan vahim olayın laiklik ilkesinden taviz verilmesinden

³¹ Mustafa Öcal, "Türkiye'de Kur'an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetname Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 13, sayı: 2, yıl: 2004, (ss. 81-140), s. 93.

³² Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı 2016 yılı istatistikleri. <http://www.diyaret.gov.tr/tr/kategori/istatistikler/136> (16.08.2017).

değil, bilakis ülkemizdeki çarpık laiklik algısından kaynaklandığı bir gerçektir. Bu bağlamda üzerinde durulması gereken önemli hususlardan birisi de düşünce ve fikir taassubundan kurtulmaktır. Başgil'in de ifade ettiği gibi, laiklik kavramının anlamı konusunda toplumun tüm kesimlerinin fikri taassuptan sıyrılarak kavramın mahiyetini ve esasını düşünmeleri önemlidir. Laiklik seküler düşünce tarafından kimi zaman tam bir din dışılık olarak algılanırken, muhafazakar düşünce içinde bir kısım tarafından da meşrutiyet döneminde geldiği şekliyle "lâ dînîlik" olarak algılanmaktadır. Nitekim 15 Temmuz türü girişimlerin bir daha tekrar etmemesi için dinin devlet nazarındaki yerinin tam olarak tespit edilerek din ile devlet ilişkilerinin ideolojik zeminden çıkarılıp realiteye uygun olarak yeniden tanzimi önemlidir. Bunu yaparken toplumsal mutabakat zeminin aranması, inananlar kadar din dışı/inanmayanların da hukukunun gözetilmesi ve belki de hepsinden öte süreç içerisinde yapılacak bütün bu tartışmaların ideolojik bir yaklaşımın dışında, toplumun ihtiyaç ve beklentileri zemininde gerçekleşmesi, meselenin haline yönelik atılacak adımları kolaylaştıracaktır.

288 | db

Din ve din eğitimi konusunda toplumsal taleplerin dikkate alınması kadar, devletin/iktidarın dine ve din eğitimine belirleyici/hükmedici tektipleştirici müdahalelerden de uzak durması, sağlıklı bir din eğitimi açısından önemlidir. Bu bağlamda, son yıllarda hızlı bir artış gösteren İmam-Hatip liseleri ve ortaokulları, toplumun talepleri ve ihtiyaçlar doğrultusunda açılmalıdır. Altyapısı (öğretmen, müfredat, fiziki imkân vb.) hazırlanmadan açılan okulların hem başarı hem de gelecekle ilgili hedeflenen nitelikli insan açısından sorunlu olacağı düşünülmelidir. Bununla birlikte ülke genelinde toplam okul sayısının ortaokullarda %15,5'ini oluşturan, ortaöğretimde ise, %13,3'ünü oluşturan³³ bu okullardaki öğrenciler kadar diğer okullarda eğitim görmekte olan öğrencilerin de inanç ve değerlerini öğrenmesi farklı düşüncelerin bir arada yaşayabilmesi adına önemlidir. Bu açıdan toplumun her kesimini kucaklayıcı, dinin bir ayrıştırma ve kategorize etme değil bilakis birleştiren ve değer üreten yönünün öne çıkarıldığı kucaklayıcı politikaların izlenmesi, toplumun farklı kesimlerinin birbirlerini anlama ve ortak bir zeminde buluşmasına hizmet edebilir.

³³ Bkz. MEB, *Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim, 2016-17*, MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2017, s. 65, 122.

KAYNAKÇA

- “2018-2019 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri”, <https://istatistik.yok.gov.tr/> (11.06.2019).
- “LYS Sonuçları Açıklandı: 5 İmam Hatipliden 1'i Üniversiteye Yerleşebildi”, <https://www.cnnturk.com/turkiye/lys-sonuclari-aciklandi-5-imam-hatipliden-1i-universiteye-yerlesebildi?page=1> (16.08.2017).
- Ahmad, Feroz, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010.
- Ak Parti Seçim Beyannamesi 2002, s. 18. https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DİJİTAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SİYASİ%20PARTİ%20YAYINLARI/200304063%20AK%20PARTİ%20SECİM%20BEYANNAMESİ%202002/200304063%20AK%20PARTİ%20SECİM%20BEYANNAMESİ%202002%200000_0000.pdf (16.08.2017).
- Aktay, Yasin. “Cumhuriyet Döneminde Din Politikaları ve Din İstismarı”, İslâmiyât, Cilt: III, No: 3, Yıl: 2000.
- Başgil, Ali Fuad. Din ve Laiklik, 7. Baskı, Yağmur Yay., İstanbul, 2003.
- Cebeci, Suat. Eğitim Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi, Akçağ Yay., Ankara, 1996.
- Diyanet işleri başkanlığı 2016 yılı istatistikleri. <http://www.diyanet.gov.tr/tr/kategori/istatistikler/136> (16.08.2017).
- Furat, Ayşe Zişan. “Yüksek Din Öğretimi ve İstihdam İlişkisinde Cinsiyet Oranlarının Değişimi”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 26, yıl: 2012, ss. 173-196.
- Gözaydın, İstar. Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti’nde Dinin Tanzimi, İletişim Yay., İstanbul, 2009.
- Jaschke, Gotthard. Yeni Türkiye’de İslamlık, Çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yay., Ankara 1972.
- Koç, Ahmet. “Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 7, Yıl: 2000, ss. 277-334;
- Köktaş, M. Emin. Din ve Siyaset: Siyasal Davranış ve Dindarlık, Vadi Yay., Ankara, 1997.
- Mardin, Şerif. Din ve İdeoloji, İletişim Yay., İstanbul, 2010.
- MEB. Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim, 2016-17, MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2017.
- Naziroğlu, Bayramali. “Din ile Devlet Arasında Simbiyotik Bir İlişki: Türkiye’de Zorunlu Din Derslerinde Siyasal Toplumsallaşma”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 9, Sayı 1, Haziran 2016, ss. 191-214.
- Naziroğlu, Bayramali. Vatandaşlık ve Din Eğitimi, Açılım Kitap, İstanbul 2013.
- Okutan, Ömer. “Din Eğitimi”, Cumhuriyet Döneminde Eğitim, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 1983, s. 417.
- Öcal, Mustafa. “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 7, Cilt: 7, Yıl: 1998, ss. 241-268.
- Öcal, Mustafa. “Türkiye’de Din Eğitimi Tarihi Literatürü”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 12, Yıl: 2008, ss. 399-430.
- Öcal, Mustafa. “Türkiye’de Kur’an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzname Örneği”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 13, sayı: 2, yıl: 2004, ss. 81-140.

- Üstel, Füsun. "Makbul Vatandaş"ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İstanbul: İletişim Yay., 2008.
- Yücel, Hasan Ali. Türkiye'de Orta Öğretim, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1994.

Religious Education Policies in Republican Turkey

İbrahim TURAN*

Extended Abstract

The need to believe in a superior existence is an innate characteristic of humans. As long as this need is met healthily and through correct channels, it may fulfil an important function in the relationships between either human and human or human and the society. In case these spiritual needs of the individuals are not met by legitimate organisations and the providers of correct knowledge, it is possible to observe deviations on behalf of the religion. The construction of a healthy religious identity requires the ability at the same time to make healthy assessments on behalf of the religion. Although the military coup attempt on 15th of July, 2016 has been considered in terms of political, social, economic and other aspects, the abuse of the religion and belief that was mostly used by FETO/PDY to gain more supporters, has not been considered sufficiently, yet. It is important to assess how the religion and belief were abused to reach such a large mass well and to analyse the causes in depth, well by penetrating into the background in order such incidents not to repeat.

The relationship between the religion and the state has been generally problematic along with the republican era. The reflections of the religious policies to be applied in the republican era of Turkey to religious education were also significant. All the governments could not go beyond the consideration of the religion and religious education within the framework of their own political and ideological conditions. This was naturally resulted with the consideration of the religious education within the political framework. Therefore, during ninety-five year duration of the republic, it could not be focused on how a state can provide a better religious education instead of the discussions if the state can provide the religious education, or not.

Along with the history of the republic, the relationship of the state with the religion has been far away from a healthy consideration despite some periodical changes. The meaning to be assigned to the religion affected its manner of understanding, positioning the religion in the political and social lives. The meaning to be assigned to the religion by the governing elites during the early years of the republic and the meaning to be found in the minds of people were different from each other in terms of the comments and assessments. The attitude of founding will towards the religion was mainly shaped by a “modern” thought through the blend of mostly a “western” reasoning of “modernity”. Therefore, the religion was sometimes the legitimacy tool for the government or it was sometimes considered as the old cultural legacy of the past. In this context, the religious freedom has been only the limitation of the religion inside the consciences and temples. Naturally, the religion (Islam) that is the

* Assoc. Prof., Ondokuz Mayıs University, Faculty of Theology, Department of Religious Education, i.turan@omu.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0003-1659-9903>

inseparable part of social and cultural lives did not accept such very narrow limitations, took its place in the political arena of struggles as a tool of rebel and resistance through the society. In addition to the abolishment of religious education and teaching from the schools by the state, the ban of lodges and dervish convents by the Law on Lodges and Zawayah opened the way for non-supervised religious education, so the society that was deprived from religious knowledge began to accept all the information to be found on behalf of the “religion” as the religion and the religion mongers could market such information to be popular among people.

The modernism to be emerged in 19th century and the idea of secularism that is at the heart of it with expelling the religion from field of effect of the law and politics, even the social life maintained its affect greatly until the beginning of the 20th century and then it became a determiner in the relationship between the state-religion. However, religious movements to be risen across the world indicated that the religion did not go anywhere in the contemporary world and formed new fields of conflicts. By the establishment of the Republic of Turkey, the conflict of these power centres is clearly seen as soon as the Republic of Turkey was founded. The reflections of changing work order to Turkey at one side, various political movements to be shaped by inner dynamics at other became the component defining the relationships between the state and the religious affairs. The founding fathers of the Republic had also to consider these fields of conflict during the determination of the fundamental features of the state. Thus, as a result of the laicism perceptions, the position of the religion was changed with reference to the era. While there were laicist policies to be presented as the laicism in 1940s rather than laicism there were more freedom to the religion and religious things in 1950s on the basis of laicism principle. All these developments refer to the periodical changes in the meaning to be assigned to the laicism.

The relationships between the state and the religion together with the general framework of the religious education are defined for the history of the republic. In this context, the historical course of the religious policies is addressed and then the second heading covers certain problems resulting from those policies.

In this article, the effects of the considerations of the political power on religious education during the republican era will be considered. In this context, the study consists of three sections. The historical course of religious policies during the republican era in the first section, the problems to be caused by the policies to be applied in the second section, and effects of religious policies to religious education before and after 2002 will be discussed.

Keywords: Religion, Education, Religious Policies, Political Culture.

